

E S S Ä

När blev Sverige evigt?

WOJTEK JEZIERSKI*

Göteborgs universitet

THOMAS LINDKVIST**

Göteborgs universitet

SARI NAUMAN***

Göteborgs universitet

Den mest ihärdiga skiljelinjen i forskning om nationers och nationalismens historia står mellan så kallade primordialister och modernister. I grova drag hävdar den första skolan att nationer har långa historier som ofta sträcker sig tillbaka till medeltiden eller rentav antiken. Enligt primordialister är det möjligt att kontinuerligt spåra ett nationellt medvetande från en historisk situation fram till i dag, hos såväl avgränsade som breda samhällsgrupper. Deras gemensamma förflutna yttrar sig i en ideologisk och politisk slutprodukt: den moderna nationalismen. I kontrast till detta hävdar den modernistiska skolan att nationalmedvetandet är ett strikt modernt fenomen, skapat av de nationalisterna som gjorde sig gällande runt om i Europa under det sena 1700- och tidiga 1800-talet i samband med industrialiseringen. Denna skola ser nationer som produkter av nationalism och dess förespråkares otaliga sätt att förmedla föreställningar om en gemenskap till breda samhällsgrupper.¹

En del av denna debatt handlar om hur idéer om tidshorisont och kontinuitet kan användas för politiska syften, samt varifrån inspirationen till en föreställning om kontinuitet kan ha hämtats ifrån. Ett av de starkaste särdragen i den moderna nationalismen efter 1789 är att den presenterar nationen som en företeelse vars kollektiva liv drivs framåt av ett gemensamt öde. Föreställningen om detta öde skapar ett obrutet och starkt generationsöverskridande solidaritetsband mellan dåtida, samtida

* Docent i historia

** Prof. emeritus i historia

*** Fil. dr i historia

1. Helen Ting, "Social construction of nation: A theoretical exploration", *Nationalism and Ethnic Politics* 14:3 (2008) s. 453–482. Huvudgångarna i debatten summeras väl och koncist av Anthony D. Smith (själv en primordialist) i hans föreläsning till minne av Ernest Gellner: "Memory and modernity: Reflections on Ernest Gellner's theory of nationalism", tillgänglig <<http://gellnerpage.tripod.com/SmithLec.html>> (1/6 2018).

och framtida medborgare.² För att fånga in hur en sådan kontinuitet skapas har forskare studerat hur uppfunna traditioner, ceremonier, dräkter med mera har använts för att generera ett nationellt historiskt medvetande.³

Drömmar om kontinuitet och en tidshorisont utan slut föregick dock den moderna nationalismens tillkomst. Syftet med denna essä är att uppmärksamma en rad medeltida och tidigmoderna institutioner och symboliska medel som sällan diskuteras i samband med nationalismens historiska rötter, men med vilkas hjälp tanken om nationens eviga tidshorisont och folkets gemensamma öde kunde väckas till liv. Den moderna föreställningen om en nationell gemenskap påtalade en vision om en permanent politisk existens. Genom att spåra medeltida och tidigmoderna föregångare till denna vision vill vi uppmärksamma de institutionella förutsättningar som under en rad historiska omständigheter möjliggjorde tanken om Sverige och den svenska nationen som eviga väsen.⁴

Kungens två kroppar och deras kvarlevor

Under senare år har forskare som undersökt proto-nationalism i det medeltida och tidigmoderna Sverige framför allt studerat visioner och föreställningar om svenskhet, till exempel baserat på senmedeltida historiografiska verk.⁵ Benedict Andersons begrepp *föreställda gemenskaper* utgör ofta utgångspunkt för sådana studier, som dock heuristiskt sett är begränsade till elitors påståenden och kunskap om det förflutna.⁶ Forskare som studerat 1500- och 1600-talen har utifrån en bättre

2. Anthony D. Smith, *The ethnic origins of nations* (Oxford 1988 [1986]) s. 173, 179–183; Anthony D. Smith, *Nationalism and Modernism* (London 1998) s. 41–44, 131–138.

3. Eric J. Hobsbawm & Terence Ranger, *The invention of tradition* (Cambridge 2015 [1983]); Peter Berger, Christoph Conrad, *The past as history: National identity and historical consciousness in modern Europe* (Basingstoke 2015); R.J.W. Evans & Guy P. Marchal (red.), *The uses of the middle ages: History, nationhood and the search for origins* (New York 2015).

4. Jfr Eric L. Santner, *The royal remains: The people's two bodies and the endgames of sovereignty* (Chicago 2011) s. 42–43; Michel Foucault, *Security, territory, population: Lectures at the Collège de France 1977–1978* (New York 2007) s. 259–261.

5. Olle Ferm, *State-formative tendencies, political struggle and the rise of nationalism in late medieval Sweden* (Stockholm 2002); Biörn Tjällén, *Church and nation: The discourse on authority in Ericus Olai's Chronica regni Gothorum (c. 1471)* (Stockholm 2007); Margaretha Nordquist, *A struggle for the realm: Late-medieval Swedish rhyme chronicles as ideological expressions* (Stockholm 2015).

6. Benedict R. O'G. Anderson, *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism* (London 1991); Wojtek Jezierski, "Introduction: Imagined communities on the

källtillgång lyft fram andra gruppers identitetsföreställningar och visat att även gemene man diskuterade i termer av svenskhet under det tidiga 1600-talet. Ännu var dock identiteten förankrad i det lokala och regionala ursprunget, samt i släkt- och vänskapsband. Det var således fråga om en pre-nationell känsla av lokal och ståndsmissig tillhörighet, något som Anderson starkt kontrasterar mot nationalismens egalitära och universella anspråk. Grupper betonade sin svenskhet när den hade något att vinna på en sådan argumentation, det vill säga i egensyfte snarare än i syfte att främja statens intressen.⁷

Där andra forskare söker föreställda gemenskaper och tidiga tecken på uppfattningar om folkets enhet, söker vi spår av de institutionella och ekonomiska fiktioner av perpetuitet som i vår mening var en förutsättning för den moderna nationalismen. Utgångspunkten för denna essä är den medeltida doktrinen om kungens två kroppar, som nådde full mognad under 1500- och 1600-talen, framför allt i England men även i Sverige. Doktrinen har grundligt rekonstruerats av Ernst H. Kantorowicz, och presenterar kungen som en *gemina persona* bestående av två kroppar, den ena materiell och dödlig (kungens fysiska kropp) och den andra immateriell och odödlig (den politiska kroppen, *body politic*). Med inspiration från teologi och juridik började den politiska kroppen efter 1300-talet allt mer uppfattas som ett korporativt fenomen, en fiktion som hämtade inspiration från olika slags gemenskaper såsom domkapitel, stadskommuner och universitet. Idén och fiktionen om dualitet maskerade problemet att ämbeten och institutioner hade behov av en korporativ kontinuitet trots medlemmarnas biologiska förgänglighet. Samma kontinuitetsproblem ligger bakom nationalismens eviga tids-horisont.⁸

Baltic rim, from the eleventh to fifteenth centuries", i Wojtek Jeziewski & Lars Hermanson (red.), *Imagined communities on the Baltic rim: From the eleventh to fifteenth centuries* (Amsterdam 2016) s. 11–33; Andrzej Pleszczyński et al (red.), *Imagined communities: Constructing collective identities in medieval Europe* (Leiden 2018).

7. Harald Gustafsson, *Gamla riken, nya stater: Statsbildning, politisk kultur och identitet under Kalmarunionens upplösningsskede 1512–1541* (Stockholm 2000) s. 329–332; Jens Lerbom, *Svenskhetens tidigmoderna gränser: Folkliga föreställningar om etnicitet och rikstillhörighet i Sverige 1500–1800* (Göteborg 2017); Anderson (1991) s. 6–7. Jfr Peter Sahlins, *Boundaries: The making of France and Spain in the Pyrenees* (Berkeley 1989).

8. Ernst H. Kantorowicz, *The king's two bodies: A study in mediaeval political theology* (Princeton 1997 [1957]). Se även Robert E. Lerner, "Kantorowicz and continuity", i Robert L. Benson & Johannes Fried (red.), *Ernst Kantorowicz: Erträge der Doppeltagung Institute of*

I ett sådant politiskt-teologiskt perspektiv var Sverige en försenad periferi, inte bara i Europa utan även i Norden. Det fanns ingen svensk motsvarighet till Sankt Olof som en *rex perpetuus Norvegiæ*, och inte heller kunde Uppsala ärkesäte leverera samma sakrala eller historiografiska legitimering som ärkesätet i Lund gav det danska kungahuset. Snarare än att söka sådana spår av eviga tidshorisonter inom kungaideologi söker vi därför efter dem i senmedeltida och tidigmoderna maktteknologiska apparater samt i vad som kan kallas ekonomisk teologi.⁹ I det följande diskuterar vi tre sådana områden: övergången från skatter som tillfälliga till eviga, övergången från kungens personliga lån till en evig och offentlig statskuld, och slutligen övergången från lojalitet i form av personliga eder till frågan om nationell trohet.

Skatter och perpetua necessitas

Under tidig medeltid skedde skatteuttag i Västeuropa enligt principen *casus necessitatis*. Med andra ord tog regenter upp skatt när behov uppstod, oftast på grund av extraordinära händelser såsom militärt hot utifrån eller kungligt giftermål. De allmänna behoven var huvudsakligen likställda med kungens personliga behov. Från och med 1100- och framför allt 1200-talet började dock skatteuttaget ske årligen. Den framväxande statliga administrationens behov presenterades som *perpetua necessitas*, och det extraordinära började bli normalt.¹⁰

En liknande tendens fanns något senare även i Sverige. De äldsta skatterna i landet var av olikartad karaktär, och det fanns stora regionala skillnader i och med att det kungliga herraväldet var grundat på olika rättigheter. Upplandslagen stadfästes genom kungen 1296 och fungerade som modell för flera av de övriga lagarna från Svealand och Norrland. I denna lag är skatterna baserade på den gamla skyldigheten att delta i ledungen, vilket tyder på att en militär indelning för offensiva eller defensiva syften lagts ut på landskapet. Skatten skulle utgå när den

Advanced Studies, Princeton, Johann Wolfgang Goethe-Universität, Frankfurt (Stuttgart 1997) s. 104–123.

9. Claude Lefort, "The permanence of the theologico-political", i Claude Lefort (red.), *Democracy and political theory* (Cambridge 1988) s. 148–187; Giorgio Agamben, *The kingdom and the glory: For a theological genealogy of economy and government* (Stanford 2011); Robert Urquhart, "Accumulation as eternal recurrence: Theology of the bad infinity", *International Review of Economics (Special Issue: Economics and theology)* 63:1 (2016) s. 7–30.

10. Jfr Kantorowicz (1997) s. 284–291.

militära skyldigheten inte var nödvändig. Samma princip gällde gengärden i Götaland, det vill säga den skatt som ersatte plikten att underhålla kungen och hans beridna följen på resor genom riket. De äldsta skatterna i Sverige utgick alltså extraordinärt.¹¹

Skatternas fortsatta utveckling hänger samman med en ökad kontroll från kungamaktens sida och en vidhängande militär omläggning. Under 1200-talet började kungamakten sträva efter att utöva legitimt våldsmonopol genom att låta den världsliga eliten fullgöra rusttjänst mot erhållande av privilegier. I detta ingick främst att de var befriade, frälsta, från de kungliga ingälderna. Principen framträder i Alsnö stadga från 1280.¹² Dylika avlösningskatter blev permanenta och årliga under andra hälften av 1200-talet, och skatteuttaget genomgick därmed en normalisering.¹³

Magnus Erikssons landslag från mitten av 1300-talet fastställer inledningsvis rikets enhet. En kungakrona eller konung skulle regera över hela Sverige, och lagen angav vilka resurser denne hade rätt till: kungen skulle leva av Uppsala öd, kronans gods och alla kungliga ingälder. Till detta kom intäkter i form av olika slags böter, eftersom kungen var rättvisans beskyddare. Medan Uppsala öd och böter förekom redan i landskapslagarna, framträdde de laga ingälderna för första gången i landslagen. Skatter var kungens rättighet och knutna till hans person. Han hade inte rätt att minska gods eller skatter för sin efterträdare. Om så ändå skedde hade efterträdaren rätt att återta dessa. Bestämmelsen var ett sätt att garantera efterträdaren materiella resurser, men vittnar även om att det var praktiskt möjligt för regenten att hantera dessa resurser efter behag och utan andras insyn. Nya skatter fick endast påläggas i vissa specificerade fall, såsom ifall en främmande krigshär bröt in i riket, vid uppror eller vid kungliga bröllop.¹⁴

11. Erik Lönnroth, *Statsmakt och statsfinans i det medeltida Sverige: Studier över skatteväsen och länsförvaltning* (Göteborg 1940) s. 57–72; Thomas Lindkvist, "Taxation systems in medieval Sweden", i Steinar Imsen (red.), *Taxes, tributes and tributary lands in the making of Scandinavian kingdoms in the Middle Ages* (Trondheim 2011) s. 265–277.

12. Jerker Rosén, "Kring Alsnö stadga", i Yngve Adolphson & Gottfrid Carlsson (red.), *Festskrift Gottfrid Carlsson 18.12.1952* (Lund 1952) s. 15–36; Carl Göran Andræ, *Kyrka och frälse i Sverige under äldre medeltid* (Uppsala 1960) s. 196–219; Thomas Lindkvist, "Taxation systems in medieval Sweden", i Steinar Imsen (red.), *Taxes, tributes and tributary lands in the making of Scandinavian kingdoms in the Middle Ages* (Trondheim 2011) s. 265–277.

13. Lönnroth (1940) s. 66–67; Erik Lönnroth, *Från svensk medeltid* (Stockholm 1959) s. 22–26.

14. Magnus Erikssons landslag, Konungabalken, 2, 5:5–6.

Bestämmelserna runt beskattning förändrades inte i samband med omredigeringen av landslagen, som stadfästes 1442. Båda frälseståndet och allmogen skulle bevilja extra skatter. Flera extraskatter av *ad hoc*-karaktär förekom, eftersom ingälderna och intäkterna från de kungliga godsens sällan räckte till för de kungliga utgifterna. De extraordinära skatterna var föremål för politiska konflikter och förhandlingar, eftersom de inkräktade på kyrkans och frälsets privilegier. Kungamakten använde även skatter i sin ideologiska legitimering.¹⁵

Den politik som kungamakten drev från omkring 1400 gick ut på att reducera de regionala skillnaderna i skatteuttag, men också omvandla extraordinär beskattning såsom fodringen till permanent. Åtskillnad gjordes därför på laga skatt (den permanenta) och övriga skatter. Distinktionen dem emellan var ofta flytande; det fanns, som Folke Dovring formulerat det, ”en vid latitud för tolkningen av en förvirrad och motsägande praxis”.¹⁶

Gustav I:s konsoliderande av statsmakten under 1500-talet innebar stora förändringar. Kungen ärvde ett gammalt och svåröverskådligt fiskalt system, men centraliserade länen och införde centrala register (så kallade undervisningar) och andra administrativa reformer som effektiviserade möjligheterna att kontrollera resurserna.¹⁷ Genom jordeböcker från 1540-talet och framåt ökade kontrollen ytterligare. Reformerna innebar att skatterna helt och hållet lades ut på jorden och därmed blev baserade på hushållen. Olika typer av skatter av olika ursprung förevigades som laga skatter. Som effekt blev landslagens laga ingälder vidgade, homogeniserade och effektiviserade. Detta förhindrade ingalunda att kungamakten fortsatt utkrävde extra skatter för olika ändamål.¹⁸

Processen sammanföll med att kronan konfiskerade kyrkans egendomar i Västerås recess och med kyrkoreduktionen. Kungen blev inte bara kyrkans överhuvud, *vicarius Christi*, utan även *vicarius fisci*. Dessa

15. Lönnroth (1940) s. 172–190. Jfr Michael Linton, *Margareta, Nordens drottning 1375–1412* (Stockholm 1997) s. 137–146.

16. Folke Dovring, *De stående skatterna på jord 1400–1600* (Lund 1951) s. 177, se även 140–154, 175.

17. Dovring (1951) s. 155–190; Birgitta Odén, *Rikets uppboörd och utgift: Statsfinanser och finansförvaltning under senare 1500-talet* (Lund 1955) s. 10–57; Hammarström (1956) s. 273–317; Mats Hallenberg, *Kungen, fogdarna och riket: Lokalförvaltning och statsbyggande under tidig Vasatid* (Stockholm 2001) s. 133–192.

18. Birgitta Odén, *Kronohandel och finanspolitik 1560–1595* (Lund 1966) s. 201–203; Klas Nilsson, *The money of monarchs: The importance of non-tax revenue for autocratic rule in early modern Sweden* (Lund 2017) s. 135–157.

två institutioner var därtill separerade från hans egen person. Med sin permanens i förhållande till kungamakten och kungen började alltså *fiscus* likna Christus, en process som även inträffade i England.¹⁹

Under 1600-talet krävde kungamakten fortsatt särskilda tillfälliga skatter av allmogen. Parallellt med institutionaliserandet av skatteuttaget fanns alltså en tendens till kortsiktighet. Landslagens bestämmelser att biskopar, lagmän, hovmän samt representanter för allmogen skulle godkänna tillfälliga skatter hade dock fallit ur bruk, och riksdagen övertog denna roll. På så sätt institutionaliserades godkännandet. Förändringen överensstämmer med att överheten till följd av periodens många och långa krig eftersträvade en viss framförhållning. Enligt räknekammarens instruktioner år 1634 skulle skattmästaren och dennes underställda se till att riket hade den ekonomi som kunde behövas ”på nödfall”.²⁰ För att tillgodose en viss kontinuitet i kronans skatteinflöde experimenterade kungamakten också med privatisering.²¹ Fortsatt tycks dock gränsen mellan krona och regent ha varit vag. Framför allt under enväldet var regentens möjlighet att utkräva extra skatter och spendera rikets resurser efter behag förhållandevis stor.

Sammanfattningsvis kan vi dock konstatera att behoven av skatter formulerades i allt mer opersonliga termer. Trots regentens stora möjligheter att använda institutionen för eget bevåg gick utvecklingen mot ett förevigande och normaliserande av institutionen.

Den eviga skulden

Bredvid skatter finansierar en modern stat även sina utgifter genom skuldsättning.²² Statsskulden kan förstås som en av de nödvändiga fiktioner av kontinuitet som drömmen om en nation stödjer sig på. En statsskuld i modern mening går inte att finna i Sverige förrän sent 1700-tal, men innan dess fanns en rad finanskonstitutionella lösningar som beredde vägen för en sådan konstruktion.

I det medeltida normativa materialet finns inga föreskrifter om skulder. Medeltidens Sverige hade således ingen statsskuld, i stället var rikets

19. Jfr Kantorowicz (1997) s. 164–192.

20. 1634 års Regeringsform, §13, i Emil Hildebrand, *Sveriges regeringsformer 1634–1809 samt konungaförsäkringar 1611–1800* (Stockholm 1891).

21. Mats Hallenberg, *Statsmakten till salu: Arrendesystemet och privatiseringen av skatteuppbörden i det svenska riket 1618–1635* (Lund 2008).

22. Thomas Piketty, *Capital in the twenty-first century* (Cambridge 2014) s. 540.

tillgångar och skulder synonyma med regentens personliga finanser. Det politiska systemet under Magnus Eriksson kännetecknades av komplicerade låneförhållanden med pantsättningar, likt i det övriga högmedeltida Europa. Regenter ackumulerade stora skulder till kyrkan främst genom lån för korståg. Vid tronskiftet ärvde den tillträdande regenten dessa skulder. Förfarandet tyder på att skulder och lån under medeltiden sågs som kungens personliga angelägenheter med en tydlig tidshorisont.²³

Gustav I ändrade spelreglerna, även om gränserna mellan å ena sidan kungens egen ekonomi och å andra sidan räntekammaren och rikets drätsel (som infördes efter det sena 1520-talet) i praktiken förblev sud-diga under hela 1500-talet.²⁴ Den mest omvälvande förändringen var att kungen började skilja sina egna gods från dem som tillhörde kronan. Därmed blåste han liv i en fiktion som var fundamental och nödvändig för den senare nationalismen: distinktionen mellan regent och stat.²⁵ Den konstitutionella formaliseringen av fiktionen hade långtgående ekonomisk-teologiska konsekvenser: den gjorde det möjligt att påtala undersåtarnas skyldighet att uppvisa trohet till den odödliga kronan, skild från kungen "som dödlig är".²⁶

Ett materiellt uttryck för den nya tidshorisonten var Sveriges riksregalia, som för första gången kom till bruk vid Erik XIV:s kröning 1561. Utan att närmare gå in på symboliken hos krona, spira, riksäpple, riksnöckel och rikssvärd visar deras "eviga" karaktär på en ny och annorlunda tidsdimension.²⁷ Samma sak gäller kammarkollegiet, den institution som skulle ta hand om regalierna. Kammarkollegiet inrättades 1540 och tog formen av just ett *collegium*, det vill säga en korporativ kropp. Hög- och senmedeltida föregångare för denna typ av institution, såsom domkapitel eller universitet med professorer och studenter, var legalt sett odödliga eftersom både tidigare, samtida och framtida medlemmar ansågs vara närvarande (så kallad *plurality in succession*). Deras rättsliga

23. Michael Nordberg, *I kung Magnus tid: Norden under Magnus Eriksson 1317–1374* (Stockholm 1995) s. 248–256.

24. Odén (1955) s. 124–152; Jan Lindegren, "Krig och skuld: Den svenska statsskuldens historia ca 1600–1800", *Kungl. vetenskapssamhällets i Uppsala årsbok* 37 (2007–2008) s. 93–101.

25. Jfr Kantorowicz (1997); Tjällén (2007).

26. Så omtalas kronan t.ex. i Erik Sparres skrift *Pro lege, rege et grege* (1587) men även i förarbeten till 1734 års lag, enligt Bo Lindberg, *Den antika skevheten: Politiska ord och begrepp i det tidig-moderna Sverige* (Stockholm 2006) s. 74–79.

27. Malin Grundberg, *Ceremoniernas makt: Maktöverföring och genus i Vasatidens kungliga ceremonier* (Lund 2005) s. 75–77; Kantorowicz (1997) s. 343–383.

identitet som *personae fictae* (fiktiva personer) var därmed oberoende av de faktiska medlemmarnas dödlighet. Likheten med kyrkliga institutioners odödliga och korporativa karaktär är tydlig. Gustav I:s reformer ledde således med Kantorowicz ord till att "the Prince himself had stepped into the pontifical shoes of Pope and Bishop".²⁸

Till en början tycks denna utveckling ha fortsatt under 1600-talet. Gustav II Adolfs konungaförsäkran gav riksråd och riksdag stort inflytande över politiken, och följande regenter upprepade liknande bestämmelser. Riket framstår i dem som en korporation som regenten var satt att styra.²⁹ I praktiken frångick dock regenterna sina löften gång på gång. Vidare förlänade kungamakten ut många gårdar till adeln under århundradet. Förläningarna kan förstås som en sammanblandning av kronans och regentens egendomar; kronans land kunde delas ut på regentens begäran. På liknande sätt hänvisade kungamakten vid den stora reduktionen 1682 till den enskilde regentens rättigheter och skyldigheter att inte minska riket för sin efterträdare, snarare än att motivera aktionen med kronans och rikets väl. Gränsen mellan regentens privata ekonomi och kronans ekonomi var oklar.³⁰

Mellan 1720- och mitten av 1750-talet genomförde statsmakten en skuldsanering med kraftiga devalveringar, introduktion av nya penninginstrument samt kreativ bokföring. Devalveringarna slog i första hand mot bönder och fattiga, medan officerare och ämbetsmän som hade löningssedlar från 1715, samt adel med obligationer, klarade sig helt från dess negativa effekter. Instrumenten utvecklades ytterligare för att finansiera sjuårskriget 1756–1763. Tidigare hade kungen lånat resurser från ett tunt men rikt samhällsskikt och från utländska kreditorer; nu kom medlen från breda och inhemska folklager.³¹

Förändringen innebar att kungamakten hamnade i en skuldrelation till folket, vilket fick långtgående politiska och statsideologiska konsekvenser. En kreditor kunde nu göra anspråk på att vara medborgare

28. Ernst H. Kantorowicz, "The mysteries of the state: An absolutist concept and its late medieval origins", *The Harvard Theological Review* 48:1 (1955) s. 65–91, citatet s. 67. Se även Kantorowicz (1997) s. 302–313.

29. 1617 års konungaförsäkran, i Hildebrand (1891). Jfr Nils Ahnlund, *Sveriges riksdag: Historisk och statsvetenskaplig framställning: Band 3, Ståndsriksdagens utdaning 1592–1672* (Stockholm 1933) s. 107–117.

30. Sari Nauman, *Ordens kraft: Politiska eder i Sverige 1520–1718* (Lund 2017) s. 120–122.

31. Jan Lindegren (2007–2008) s. 93–101. Jfr David Graeber, *Skuld: De första 5 000 åren* (Göteborg 2012) s. 346–351.

snarare än undersåte och således kräva inflytande, vilket framgår av den upproriska riksdagen 1760–1762. Under det alltför dyra ryska kriget 1788–1790 infördes riksgäldskontoret som ett sätt att göra kungens upplåning oberoende av riksbanken och ständerna, trots protester och försök att örönmärka skulder och skatteinkomster samt ge dessa ett bäst-före-datum. Fortlöpande tryckte man kreditsedlar och täckte upp med en bestående beskattning. Efter ett abrupt slut av kriget var Sverige dränkt med kreditsedlar. En bit in på 1800-talet presenterade kungamakten sedlarna som folkets möjlighet till investering i statens framtida framgång, i syfte att stärka tilltron till deras värde. Skatter som skulle täcka Sveriges skuldsättning förevigades alltså samtidigt som allt fler finansieringskällor omdirigerades till Riksgäldskontoret.³²

Som Patrik Winton har visat berodde statsobligationernas attraktivitet på deras förmånliga ränta. Delvis medförde de en omfördelning av medel från de mer bärgade klasserna till fattiga.³³ Delvis innebar de att statens skuldrisk spreds ut i samhällskroppen. Statsobligationerna tjänade med andra ord som ett verktyg för att skapa nationell solidaritet för rådande samhällspolitisk ordning, det vill säga som ett perpetuellt löfte utan början eller slut.³⁴ Den allmänna tilltron till kreditsedlar och statsskuld blev ett nytt slags samhällskontrakt, och devalveringar, likt de som genomfördes under 1700-talets första hälft, blev näst intill omöjliga att genomföra utan risk för revolution. Regenternas personliga krigsskuld blev en statsskuld, eller med Frederic W. Maitlands ord: "the nation [...] stepped into the shoes of the Prince".³⁵

Även om sekelskiftets statsobligationer hade en bestämd tidshorisont – fyra, fem eller tio års löptider – blev de i ett makro- och statsperspektiv instrument för beständig upplåning. Denna politik har traderats vidare in i vår samtid. Den stigande inflationen under 1900-talet medförde att riksgäldskontoret kunde betala av gamla obligationer inklusive ränta

32. Johan Gärdebo, "Staten med rätt att skuldsättas: En studie om statsskulder i Sverige 1789–1792", i Max Edling & Patrik Winton (red.), *Ett nödvändigt ont: Statsskuld och politik i Förenata Staterna och Sverige 1780–1870* (Uppsala 2009); Patrik Winton, "The political economy of Swedish absolutism, 1789–1809", *European Review of Economic History*, 16:4 (2012) s. 430–448.

33. Patrik Winton, "Krig, skulder och välfärd i Sverige 1800–1810", *Historisk tidskrift* 135:1 (2015) s. 5–34.

34. Graeber (2012) s. 346–370.

35. Frederic W. Maitland, "Moral personality and legal personality", *Journal of the Society of Comparative Legislation* 6:2 (1905) s. 196.

med pengar från utgivningen av nya obligationer, och på så sätt kunde staten förlänga sin skuld perpetuellt.³⁶ Statsskulden hade alltså alltmer blivit ett ideologiskt medel för nationell kontinuitet och generationsöverskridande solidaritet.

Från kungliga eder till nationell lojalitet

Frågan om undersåtarnas lojalitet gentemot överheten är grundläggande för föreställningen om en nation. Forskare har framför allt undersökt huruvida det går att fastslå att svenska undersåtar i äldre tid upplevde en sådan lojalitet, och huruvida lojaliteten därmed är att likna vid en modern känsla av nationell tillhörighet och gemenskap.³⁷ Andra forskare har undersökt hur överheten försökte framkalla lojalitet hos undersåtarna med till exempel propaganda och maktlegitimerande ceremonier. Även i sådan forskning är det framför allt upplevd lojalitet som står i centrum.³⁸ Det är mer ovanligt att undersöka de institutioner som konkret syftade till att garantera en undersåtes lojalitet. En central sådan institution var edssvärandet, som användes över hela Europa och för nordiska förhållanden omnämns i källor från medeltiden och framåt.³⁹ Med trohetseder försäkrade undersåtar överheten om sin lojalitet, medan överheten i sin tur svor att agera rättfärdigt ifråga om domar och skatteuttag. Avgörande för frågan om det eviga Sverige är vad för slags relation som ederna avsåg: var det en personlig och kortsiktig relation mellan undersåtar och en särskild konung, eller en kontinuerlig mellan undersåtar och riket?

Eder skulle enligt Magnus Erikssons landslag avläggas i samband med konungaval, en bestämmelse som återgick på äldre landskapslagars formuleringar. Edssvärandet var reciprokt; regent och undersåtar utväxlade eder. Båda parter skulle personligen närvara, även om undersåtarnas närvaro tillgodosågs genom representation. För att ytterligare utsträcka ef-

36. Jfr Piketty (2014) s. 126–134, 544–547.

37. Se t.ex. Jens Lerbom, *Mellan två riken: Integration, politisk kultur och förnationella identiteter på Gotland 1500–1700* (Lund 2003); Erik Opsahl, "Jemtland fra dansk til svensk i 1645? Staten, riket og nasjonen som identitets- og lojalitetsgrunnlag i Norden i tidlig nytid", i Olof Holm (red.), *Jämtland och den jämtländska världen 1000–1645* (Stockholm 2011).

38. Se t.ex. Grundberg (2005); Anna Maria Forssberg, *Att hålla folket på gott humör: Informationsspridning, krigspropaganda och mobilisering i Sverige 1655–1680* (Stockholm 2005).

39. Se t.ex. Gerd Althoff, "Amicitiae as relationships between states and people", i Lester K. Little & Barbara H. Rosenwein (red.), *Debating the middle ages: Issues and readings* (Malden/Oxford 1998); Lars Hermanson, *Bärande band: Vänskap, kärlek och brödraskap i det medeltida Nordeuropa, ca. 1000–1200* (Lund 2009) s. 113–136.

fekten av personlig närvaro skulle regenten under sin eriksgata upprepa sin ed till folket, och de sin ed till honom.⁴⁰ Närvaro var en central beståndsdel i den senmedeltida uppfattningen om lojalitet. Regenter sökte inte hävda sin auktoritet i sin frånvaro – bristen på kontrollinstrument i en huvudsakligen muntlig kultur gjorde detta omöjligt. De förde i stället en ambulerande tillvaro och krävde lojalitet i personliga möten med stormän och andra undersåtar. Lojaliteten var således rumsligt begränsad.⁴¹

Den lojalitet som garanterades av eder hade även en tidlig begränsning. Eftersom ederna svors mellan den enskilde regenten och dennes undersåtar upphörde de att gälla när regenten avled. Enligt landslagen skulle då nya eder svöras i samband med konungavalet.⁴² Även efter arvingarikets införande 1544 svors nya eder i samband med regentskifte, vilket visar att lojaliteten inom den politiska relationen fortsatt sågs som ändlig och personlig. Ändå blev det vedertaget att trohetseder som riktades till den sittande regenten också inkluderade dennes arvingar, "arvinge efter arvinge medan någon av samma stämma igen är".⁴³ Det var således fråga om en längre tidsrymd än tidigare, men ändå begränsad i så måtto att den var beroende av enskilda individers fortlevnad. Den politiska relationen definierades utifrån individer och inte utifrån föreställningen om en fortgående, evig korporation.

Ytterligare ett tecken på trohetsedernas tidliga begränsning var att de under medeltid och 1500-tal omformulerades efter situationens behov. Detta förändrades under 1600-talet. Efter Gustav II Adolfs kröning 1617 svor regenter och undersåtar i stort sett samma eder; de politiska ederna blev standardiserade.⁴⁴ Förändringen kan förstås som att ederna

40. Magnus Erikssons landslag, Konungabalken, 5–7. Se även Upplandslagen, Konungabalken 2, 4.

41. Hans Jacob Orning, *Unpredictability and presence: Norwegian kingship in the High Middle Ages* (Leiden/Boston 2008) s. 5–10, 319–325. Jfr Dag Retsö, "Med hand och mun, med bud och brev: Närvaro och auktoritet i Sverige 1300–1560", i Mats Hallenberg & Magnus Linnarsson (red.), *Politiska rum: Kontroll, konflikt och rörelse i det förmoderna Sverige 1300–1850* (Lund 2017).

42. Magnus Erikssons landslag, Konungabalken, 4–5; Kristoffers landslag, Konungabalken, 3–4.

43. Exempel taget från riksrådens ed vid Kristinas kröning 1650, i samlingen Eder vol. 4, Riksarkivet. De flesta trohetseder under 1500- och 1600-talen innehöll liknande formuleringar, se t.ex. "Ed från Erik XIV:s kröning 1561" i *Svenska riksdagsakter jämte andra handlingar som höra till statsförfatningens historia. Avdelning 1, del II:1 1561–1574* (Stockholm 1899) s. 34–35; "Eder vid Gustav II Adolfs kröning 1617", i Anders Anton Stiernman (red.), *Alla riksdagars och mötens beslut 1521–1731. Del 1: Ifrån år 1521 intill år 1632* (Stockholm 1728) s. 727–733.

44. Nauman (2017) s. 96–98.

förlorade sin kontextbundenhet. Den utlovade lojaliteten var inte längre specifikt definierad för att passa en viss situation eller en viss personlig relation, utan fick en längre tidshorisont. Standardiseringen framhävde likheten med tidigare politiska relationer, vilket kan förstås som ett sätt att skapa legitimitet för den nye regenten men också medförde att parterna i den politiska relationen blev utbytbara. Relationen började få ett eget liv.

Enväldet 1680–1718 utgör i sammanhanget en tillbakagång, då ederna återigen uttryckte en personlig relation mellan regent och undersåtar. Under denna period stärktes också ämbetsmännens lojalitetsförhållande till regenten i samband med den edsreform som genomfördes under åren 1685 och framåt, då regenten avkrävde samtliga ämbetsmän i statlig tjänst nya trohetseder. Återigen avsåg ederna en ändlig, personlig lojalitet.⁴⁵

När Karl XII dog 1718 utan en självklar tronföljare tog ständerna tillfället i akt att framlägga en ny regeringsform och i den inskriva ett obliogatorium om en särskild ed för de som skulle arbeta i rikets tjänst. Denna så kallade suveränitetsed stadgar att den som på något sätt möjliggjorde att envælde återinfördes i riket var att betrakta som rikets fiende. Slående ur vår synvinkel är att även den tillträdande regenten avlade denna ed. Riket framstår alltså som edens objekt, och detta rike var något större än regenten. Ederna riktades mot en opersonlig entitet, som utifrån formuleringen förväntades fortgå och behövde särskilt skydd från enskilda individer, till och med från regenter.⁴⁶

Dylika eder användes fortsatt under 1700-talet. Regent och undersåtar/medborgare svor eder till varandra vid kröningar, men ederna var också riktade mot staten Sverige. Med tiden vann de statliga ederna företräde. När en grupp officerare 1788 förklarade det då pågående kriget mot Ryssland vara emot rikets intressen, hävdade de sin rätt att göra motstånd mot regenten utifrån den ed de tidigare svurit. Enligt officerarna innebar eden en plikt att skydda riket. Denna plikt gick bortom andra edsartiklar, såsom trohet mot regenten och plikt att lyda dennes order.⁴⁷

Under 1700-talet riktades således edsinstitutionen mot riket snarare

45. Nauman (2017) s. 119–142.

46. "Sveriges rikes samtl. ständers enhällige beslut [...], Stockholm 21 februari 1719", i Anders Anton Stiernman, *Alla riksdagars och mötens beslut 1521–1731: Del 3: Ifrån år 1682 intill år 1731* (Stockholm 1733) s. 1270.

47. Jfr Hugo Nordland, "Soldiers and citizens: The concept of citizenship and the Anjala Covenant, 1788–1790", *Scandinavian Journal of History* 39:2 (2014).

än den enskilde regenten, och på så sätt kopplades institutionen till den eviga staten Sverige. Under 1800-talet påbörjades en nedmontering av institutionen, vilket kan tyda på att ederna var mindre väl anpassade för att garantera en opersonlig lojalitet riktad mot en evig korporation. Inom nationen förespråkades i stället en medfödd lojalitet, oberoende av eder. Endast inom stater grundade på hög invandring tycks ederna ha behållit sin plats, såsom är fallet i USA, Kanada och Australien. Att flera stater i dag återigen förespråkar eder kan vara ett tecken på ett återberoende av alternativa institutioner för att garantera statsmakten om medborgarnas lojalitet.⁴⁸

När Sverige blev evigt

Begreppen evig och evighet kom till svenskan under 1400-talet via tyskans *ewig* och *Ewigkeit*. I sin tur härleds dessa från gotiska *aiws*, men framför allt från det latinska begreppet *aevum* (tidsålder) samt det grekiska *αιών* (eon).⁴⁹ Som Kantorowicz påpekar återupplivade 1100-talets skolastiska teologer idén om *aevum* (en tid med varaktighet utan ände, utsträckt bakåt och framåt) som en förmedlare mellan Guds tid (*aeternitas*; en tidlös tid) och människors tid (*tempus*). Ursprungligen vistades bara änglar i detta speciella tidsrum. Under 1300-talet och framåt invaderades emellertid denna tid, som varken hade början eller slut, av påvar, politiska idéer och fiktiva personer såsom kyrkopolitiska institutioner, universitet och rättsliga sammanslutningar av korporativ karaktär. Korporationerna frigjorde sig från sina förgängliga medlemmars åkommor och tog steget in i evigheten.⁵⁰ Vid slutet av medeltiden sekulariserades idéerna om evighet, och överfördes till relationen mellan regenter och deras land och folk. Fram till 1800-talets början skrapades det kungliga köttet sakta bort från evighetens skelett. När idén om nationens suveränitet fick gehör kunde den således appropriera *aevum* och börja klä skelettet med nationens kött. Det är denna utveckling vi velat belysa med vår essä.⁵¹

48. Jfr Nauman (2017) s. 154–156.

49. K. F. Söderwall, *Ordbok öfver svenska medeltids-språket*, uppslagsord "ävigher" och "ävighet"; *Svenska Akademiens Ordbok*, uppslagsord "evig", "evighet".

50. Kantorowicz (1997) s. 275–284; Lerner (1997) s. 115–116; Wojtek Jezierski, "Angels in Scandinavia: Papal legates and networks of Nordic elites, twelfth-thirteenth centuries", i Hans Jacob Orning et al. (red.), *Nordic elites in transformation, c. 1050–1250: Vol. II: Strategies and social networks* (London 2018, kommande).

51. Jfr Santner (2011).

Att fokusera på framväxten av statliga institutioner och konstitutionell ordning i ett temanummer om nationen kan te sig underligt. Men i motsats till andra moderna nationalismen, såsom den finska eller den kurdiska, hängde nationsformeringsprocessen i Sverige under både den förmoderna perioden och efteråt ovanligt tätt samman med statens institutionella utveckling.⁵² Att betrakta dem som symbiotiska varelser är därför oundvikligt.

Utifrån de ovan studerade institutionerna framgår att Gustav I:s tid måste ses som avgörande för den process som tecknats. Under 1500-talets första hälft genomfördes stora förändringar av rikets ekonomi, vilka samverkade för att möjliggöra en åtskillnad mellan rike och regent. Vid sidan om 1500-talets omvälvningar ter sig enväldesperioderna som särskilt betydelsefulla. Att en enväldig regent försökte åstadkomma en fusion av sin fysiska kropp med riket ter sig i förstone som en politisk-teologisk backlash och som en fördröjning av utvecklingen mot den moderna nationen. I efterhand verkar sådana faser snarare ha fungerat som katalytiska kriser i skilsmässan mellan en regents person, riket och folket. Under den period vi studerar här definierades det kungliga ämbetet och dess befogenheter i allt högre grad av lagen och den juridiska ordningen, som även hade en legitimerande funktion. Varje enväldesperiod resulterade i att den kungliga suveränitetens gränser preciserades i den konstitutionella ordningen, vilket fungerade som säkerhetsspärr.⁵³

I denna essä har vi behandlat överföringen av ekonomiska och maktteknologiska kontinuitetsfiktioner inom relationerna regent–stat, regent–folk och folk–stat i Sveriges historia. Avslutningsvis vill vi uppmärksamma hur betydelsefulla och inflytelserika dessa fiktioner var för byggandet av den moderna nationalismen. Till en början betraktades de som instrument för att lösa praktiska problem i en väl avgränsad

52. Sverre Bagge, *Cross & scepter: The Rise of the Scandinavian kingdoms from the vikings to the reformation* (Princeton 2014) s. 169–173, 268–283; Jonas Nordin, *Ett fattigt men fritt folk: Nationell och politisk självbild i Sverige från sen stormaktstid till slutet av frihetstiden* (Eslöv 2000) s. 18–24, 442–453; Monika Edgren, *Från rike till nation: Arbetskraftspolitik, befolkningspolitik och nationell gemenskapsformering i den politiska ekonomin i Sverige under 1700-talet* (Lund 2001).

53. Lefort (1988) s. 159–161, 165–167; Michel Foucault, *Society must be defended: Lectures at the Collège de France 1975–1976* (New York 2003) s. 25–26, 217–223. I exempelvis Polen opponerade sig i stället adeln mot dylika institutioner och fiktioner, vilket resulterade i en alternativ utveckling av relationen regent–stat–politiskt subjekt med stora konsekvenser för den moderna nationalismens förhållande till staten, se Jan Sowa, *Fantomowe ciało króla: Peryferyjne zmagania z nowoczesną formą* (Kraków 2011).

framtid: regentens och kronans behov av att årligen kunna samla skatt och ta lån samt försäkra sig om undersåtarnas lojalitet. Men nödvändigheten att förnya, upprepa och förlänga dessa behov hade en biprodukt: institutionernas evighet. Oavsiktligt fick detta långtgående politiska och ideologiska konsekvenser. Institutionernas eviga tidshorisonter ackumulerades gradvis i rikets fortgående liv. Likaså kunde folket förstås som en evig korporation, alltmer oberoende av de enskilda kropparnas dödlighet – en tanke som sedermera approprierades av nationalistiska rörelser.

Behovet av att ta ställning till dessa evighetsfiktioner och deras historiskt föränderliga förutsättningar förenar primordialistiska och modernistiska perspektiv. Först genom att ta hänsyn till villkoren för visionen om en permanent politisk existens i form av maktteknologiska apparater och ekonomisk teologi kan den moderna nationalismens idévärld förklaras.